

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**2024/3--SON
ILOVA TO'PLAM**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

A.Xojimatov	
Globalashuv sharoitida musiqiy qadriyatlarining estetik ta'sirchanligining o'zgarib borishi va qadrsizlanishi jarayoni.....	442
B.S.Sobirov	
Aktorlik faoliyatini shakllantirishda aktyorlik san'ati xususiyatlari	448
D.A.Yuldasheva	
Yangi O'zbekiston sharoitida madaniyat va san'at sohasi rivojining takomillashuvi	451
I.I.Qirg'izov	
Nomoddiy madaniy meros tarkibiga kirgan shashmaqom janiriga aksiologik munosabatning yuksalishi	455
I.T.Yuldashev	
Jamiyat ma'naviy yangilanishi jarayonida miniatyura san'atining o'rni va ahamiyati	459
L.E.Tursunova	
Yangi O'zbekistonda yoshlar estetik madaniyatini milliy musiqa tarbiyasi asosida rivojlantirish vazifalari	462
M.Achildiyeva	
O'zbek musiqa san'ati rivojining tarixiy takomil bosqichlari va yo'llari	468
N.X.Djalalova	
Musiqiy madaniyat-yoshlar estetik tafakkurini yuksaltirishda muhim omillardan biri sifatida	473
N.R.Mansurova	
Raqamli texnologiyalar vositasida talabalarda milliy musiqiy merosni asrashga doir bilimlarini rivojlantirishning texnologik asoslari	478
O.R.Soliyev	
Barokko davrida san'atning o'ziga xosligi	488
R.A.Orziboyev	
Milliy musiqamizga doir Markaziy Osiyo mutafakkirlarining asarlari tahlili	491
R.J.Soxibov	
Naqqoshlikda kompozitsiya va uning qo'llanilishi	495
A.B.Sulaymanova	
The importance of modern innovative pedagogical technologies in teaching engineering graphics	500
U.T.Isakov	
O'zbek xalqi musiqa madaniyatining milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan o'zaro aloqadorligi	503
Z.A.Boboyeva	
Yoshlarning badiiy tasavvuri va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda tasviriy san'atning o'rni	508
J.Sh.Muydinov	
O'quvchilar ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda musiqa mashg'ulotlarining ahamiyati	511
N.M.Madaminov	
Oliy ta'lim tizimida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishning ahamiyati	515
M.T.Yunusaliyev	
Akvarel texnikasida noan'anaviy yondashuv	518
D.Q.Oxunova, S.Sh.Hakimova	
Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy bilimlarni kognitiv idrok etish kompetensiyalarini rivojlantirishning zamonaviy texnologiya va metodlari	524
D.K.Rafikova	
O'quvchilarni kasbga yo'naltrishning pedagogik zaruriyati.....	528
S.H.Mamajonov	
Amir Temur mohir strategik.....	533
D.M.Xolikova	
Talabalarda innovatsion fikrlash ko'nikmalarini takomillashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	536
O.S.Usmonova	
1-sinf o'quvchilarini mnemotexnika yordamida chiroyli yozishga o'rgatish	544

UO'K 37.026.(091)(58)

NAQQOSHLIKDA KOMPOZITSIYA VA UNING QO'LLANILISHI

КОМПОЗИЦИЯ И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В ЖИВОПИСИ

COMPOSITION AND ITS APPLICATION IN PAINTING

Soxibov Raxmonali Jumadilayevich

Farg'ona davlat universiteti Tasviriy san'at kafedrasida katta o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada amaliy san'atning naqqoshlik san'ati va uning turlari haqida, naqqoshlikda qo'llaniladigan kompozitsiyalar, kompozitsion sxemalar haqida, naqsh kompozitsiyasi tuzish qonuniyatlari va ularga amal qilish talablari haqida fikr yuritilgan, naqqoshlik atamalariga izohlar berilgan. O'zbek ustalarining yaratgan asarlari zaminida olamni uning butun nafasati bilan chuqur his etish, inson ichki dunyosini bilish va xalqning serqirra iste'dodi samaralaridan bahramand bo'lish g'oyalari yotadi. Chinakam san'at ustasi bo'lgan odamgina mana shunday asarlar yaratishi va shunday asarlarga yangi-yangi san'at ustalarini tarbiyalashi mumkin. O'zbek xalqi ikki ming yil davomida amaliy san'atning shunday ajoyib namunalari yaratgan va yaratmoqdaki, ular o'zlarining yuksak badiiy mahorat va nazokat bilan ijro etishlari bilan bugungi kunda ham kishilarni hayratga solmoqda. Ko'p yillik tajribalar, o'lmas iste'dod va xalq tafakkuri bilan yo'g'rilgan har bir chinakam san'at asari ranglar sehr-jodusi bilan qalbmizga ilhom bag'ishlab, ma'naviy dunyomizni yanada boyitadi. Xalq amaliy san'atining barcha turlarida naqqoshlikning sodda va murakkab turlaridan foydalanib, har xil yo'llar bilan kompozitsiyalar ishlanadi. Masalan, o'yib, chizib, tirnab, zarb bilan, tikib, qadab va boshqa usullarda naqsh solinadi. Dunyoning qaysi bir joyiga bormang, o'sha xalqqa xos, o'sha o'lkaning tabiatiga, geografik o'rniga mos, o'simliklar dunyosiga ko'ra shakllangan naqsh kompozitsiyalarini uchratasiz.

Аннотация

В данной статье рассматривается искусство прикладного искусства и его виды, композиции, используемые в живописи, композиционные схемы, законы создания узорной композиции и требования к их соблюдению, комментируются термины живописи. В основе произведений, созданных узбекскими мастерами, лежат идеи глубокого прочувствования мира во всей его утонченности, познания внутреннего мира человека и наслаждения плодами блестящего таланта народа. Только человек, являющийся истинным мастером искусства, может создавать такие произведения и только такие произведения могут воспитывать новых мастеров искусства. За две тысячи лет узбекский народ создал и продолжает создавать такие замечательные образцы прикладного искусства, которые и сегодня поражают людей своим высоким художественным мастерством и деликатностью. Каждое настоящее произведение искусства, созданное с учетом многолетнего опыта, бессмертного таланта и народного мышления, вдохновляет наши сердца волшебством красок и обогащает наш духовный мир. Во всех видах народного творчества композиции разрабатываются по-разному с использованием простых и сложных видов росписи. Например, узоры изготавливаются гравировкой, рисунком, царапинами, татуировкой, шитьем, булавками и другими методами. Куда бы вы ни отправились в мире, вы найдете композиции узоров, характерных для этого народа, подходящих к природе этой страны, географическому положению, сформированные согласно миру растений.

Abstract

This article discusses the art of applied art and its types, the compositions used in painting, compositional schemes, the laws of creating a pattern composition and the requirements to follow them, comments on the terms of painting. At the heart of the works created by Uzbek masters are the ideas of deeply feeling the world with all its sophistication, knowing the inner world of a person and enjoying the fruits of the people's brilliant talent. Only a person who is a true master of art can create such works and only such works can educate new masters of art. For two thousand years, the Uzbek people have created and continue to create such wonderful examples of applied art that they amaze people even today with their high artistic skill and delicacy. Each true work of art, made with many years of experience, immortal talent and folk thinking, inspires our hearts with the magic of colors and enriches our spiritual world. In all types of folk art, compositions are worked out in different ways using simple and complex types of painting. For example, patterns are made by engraving, drawing, scratching, tattooing, sewing, pinning, and other methods. No matter where you go in the world, you will find compositions of patterns that are characteristic of that nation, suitable for the nature of that country, geographical location, formed according to the world of plants.

Kalit so'zlar: diqqat, shakl, sirt, nisbat, yakka band, qo'sh band, bodom, paxta guli, yaxlit, kompozitsiya, reyshina, transportir, pargor, ritm, simmetriya, asimmetriya, kompanovka, taqsim, davriy takrorlanish, dinamik, stilizatsiya, mujassamot, raftor, yak raftor, qo'sh raftor, patnisgul, qo'sh mehrob, kurtak, komponent.

Ключевые слова: Внимание, форма, поверхность, пропорция, одиночная полоса, двойная полоса, миндаль, цветок хлопка, общий, композиция, рейшина, транспортер, паргор, ритм, симметрия, асимметрия, компановка, распределение, периодическое повторение, динамика, стилизация, воплощение, стропила, одинарное стропило, двойное стропило, лоток, двойной алтарь, бутон, компонент.

Key words: Attention, form, surface, proportion, single band, double band, almond, cotton flower, overall, composition, reyshina, transporter, pargor, rhythm, symmetry, asymmetry, companovka, distribution, periodic repetition, dynamic, stylization, embodiment, rafter, single rafter, double rafter, tray, double altar, bud, component.

"Kompozitsiya - qonuniy tashkil qilingan organizm, uning hamma qismlari mustahkam aloqada va o'zaro bog'liqlikda. Bualoqa va ozaro bogliqlik xususiyati rassomning goyaviy fikr bilan belgilanadi. Fikr mohiyatiga xos bo'lgan konstruktiv g'oya kompozitsiyaning amaliy asosini beradi."

Y.A.Kibrik.

KIRISH

Barcha san'at turlarida bo'lgani kabi amaliy san'atda ham o'ziga hos kompozitsiya bo'ladi. Mavjud naqsh elementlarini ma'lum qonun-qoidaga amal qilgan holda joylashtirib chiqish, ya'ni kompozitsiya tuzish o'ziga hos bilim va malaka talab qiladi. Masalan, birgina "bodom", "paxta guli" shakllaridan amaliy san'atning barcha turlarida o'ziga hos kompozitsiya yaratish mumkin. Xo'sh, amaliy san'atda qanday qonun-qoida bo'lishi mumkin? Qadimdan ustalar qo'llab kelayotgan naqshlar tabiatning shartli tasviri hisoblanib, barcha qonun- qoidalar ham undan olingan." O'simliklar faqat bir tomonga qarab o'sadi. Masalan, majnuntol xuddi pastga qarab teskari o'sayotgandek tuyiladi. Lekin, navdada barglar bo'lib, bir xil yo'nalishda davom etib keladi. Tabiatning bu qonuni naqshlarda ham o'z aksini topgan. Usta chizadigan naqsh faqat qog'oz yuzini to'ldirish uchun emas, balki ongli ravishda tabiat va badiiylik qonun-qoidalariga amal qilgan holda manzara tasvirini chizishdan iborat."

ADABIYOTLAR TAXLILI VA METODOLOGIYA

Kompozitsiya so'zi lotincha "composito" so'zidan olingan bo'lib, "tuzaman", "yasayman" degan ma'nolarni anglatadi. Naqqoshlikda kompozitsiya tuzish tanlangan naqsh namunasiga ko'ra naqsh elementlarini qog'oz yuzasida bir-biriga bog'liq holda joylashtirib, yaxlit kompozitsiya tuzish bilan amalga oshiriladi.

Kompozitsiyaning qurilishi ma'lum ob'yektning vazifasi va mazmuniga, undan ko'zlangan maqsadga bog'liq bo'ladi. Kompozitsiyaning asosiy sxemasi quyidagicha:

Gorizontal kompozitsiya – bunda kompozitsiya elementlarini gorizontal yuzaga joylashtiriladi, masalan, dala, shahar panoramasi va boshqalar.

Vertikal kompozitsiya – faol, harakatchan (dinamik) kompozitsiya bo'lib, yuqoriga o'sish, parvoz tasavvurini beradi, uning bo'laklari asosan tik chiziq bo'ylab joylashgan bo'ladi.

Diogonal kompozitsiya – uning qurilishi dinamik va shiddatli sxemalarga asoslangan bo'ladi.

Uchburchak yoki piramidal kompozitsiya – bunda turg'un, osoishta holatga tayaniladi. Surat yuzasining pastki qismi piramidaning asosi hisoblanadi.

Ixtiyoriy tanlangan mavzu mazmuniga mos naqsh kompozitsiyasini tuzishda oldin ko'plab xomaki chizmalar, eskizlar ishlanadi va ular ichidan eng yaxshilarini tanlab olinadi. Naqsh kompozitsiyasini tuzishda elementlar o'rnini almashtirish, unga qo'shimcha elementlar kiritish bilan kompozitsiya mazmunini boyitish ham muxim ahamiyatga ega. Naqsh kompozitsiyasini tuzishda asosiy qonuniyatlarga rioya qilish lozim. Bular kompozitsiyaning bir butunligi, elementlar, shakllar, ranglarning takrorlanishi va ular o'rtasidagi bog'liqlik, kompozitsiyaning tarkibiy qismi bo'lgan rang tuslarining ma'lum bir koloritga bo'ysunganligidir.

Kompozitsiyada naqsh yaratishning shunday qoidasini simmetriya, asimmetriya, ritm, kompozitsion markazni topish, stilizatsiya, muvozanat, elementlarning o'lchovi, shakli, rangi kabilarga rioya qilishni tashkil qiladi va bunga qat'iy amal qilinadi.

Naqqoshlikda ko'proq quyidagilarga amal qilinadi:

1. Naqsh kompozitsiyasidagi chiziq harakatining stilistik birligiga erishish.
2. Simmetrik joylashuv va ranglar mutanosibligini aniqlash.
3. Naqsh chizish jarayonida uning qismlari orasidagi mutanosiblik.
4. Naqsh elementlarining o'q chiziqqa nisbatan teng ko'lamda joylashuvi.
5. Rang tuslarining bir-biriga muvofiq ravishda naqsh sirtida yoyilishi.
6. Kompozitsiyada gullar, burglar, novda va shu kabilarni uzviy ritmik tarzda

bog'lanishi.

PEDAGOGIKA

Bundan tashqari, naqsh namunalari tuzishda yana kompozitsiya tuzishning quyidagi asosiy qonun-qoidalariga rioya qilinadi:

- chizilayotgan naqsh kompozitsiyasida shakl, o'lcham va taqsimlarga etibor berish;
- kompozitsiyaning yakka yoki qo'sh banddan iborat bo'lishini inobatga olgan holda tanob (yasovchi) elementlari shakllarini joylashtirish;
- kompozitsiyaga novda, gul, barg, shobarg va boshqa elementlarni kiritib mukammallashtirish;
- naqsh bandini bofta, shukufta elementlari bilan bog'lab boyitish;
- kompozitsiyaning umumiy shaklini (ramkasi) umumlashtirish va uni nomlash;
- kompozitsiyaning ma'no-maqsadini hisobga olgan holda rang tuslarini aniqlash va boshqalar.

Naqsh kompozitsiyasini tuzish jarayonida simmetriya, asimmetriya, ritm, muvozanat, elementlarning o'zaro birkuvi, turlanishi singari qoidalarga amal qilish bilan birga, tabiat go'zalligini chuqur his etish, badiiy va ijodiy qobiliyatning rivojlanishi ham shakllanib boradi.

Shu o'rinda naqsh atamalariga izoh berib o'tsak o'rinli bo'ladi:

Simmetriya – o'zaro teng degan ma'noni anglatadi. Bunda naqsh elementlari simmetriya o'q chizig'ining markazidan bir xil masofada joylashadi hamda bir butun yaxlit ko'rinishda chiziladi. Naqsh elementlarining simmetrik chizilishi – "rapport", naqsh bo'laklari va bo'linish joyi "taqsim" deyiladi.

Ritm – davriy takrorlanish. Yo'lsimon naqshlar simmetrik rapport tarzda davriy takrorlanib keladi. Naqsh elementlarining ma'lum oraliqda va ma'lum tartibda uziliksiz tarzda takrorlanib kelishini bildiradi.

Asimmetriya – simmetriyaning teskarisi, bunda kompozitsiyadagi muvozanat qonuniyatiga amal qilinmaydi. Naqsh elementlaridagi harakat bir-biriga mutanosib bo'lmaydi. Naqsh elementlari markaz, o'q chizig'li kabi shartli belgilarga amal qilinmagan holda joylashtiriladi.

Asimmetrik naqshlar ko'proq navo qalam, vassa, tokcha, mavzuli pannolarda: majnuntol, anor, guldasta kabi kompozitsiyalarida uchraydi.

Xalq amaliy san'atining barcha turlarida biror bir yuza yoki buyum uchun chiziladigan dastlabki xomaki naqsh kompozitsiyasi "naqsh chizgilari" deb yuritiladi. Bu chizgilar xarakteri jihatidan rang va pardozsiz ishlangan shunchaki qoralama eskiz tarzida bo'ladi.

Tuzilgan kompozitsiyaning mazmunan boy, chiroyli tuzilishi, naqshning asosiy shakl chegarasi va ramkasiga ham bog'liq. Kompozitsiya tuzishda dastlab o'lcham aniqlangach, naqshning asosiy shakli ramkaga olinadi. Naqsh ramkalarini tuzishda elementlar ko'rinishini yo'l aylana, chorsi, va hokazo shakllar ichiga joylanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shu o'rinda uchburchak yoki piramidal kompozitsiya hususida to'xtalib o'tamiz. Bunda turg'un, osoyishta holatga tayaniladi. Su'rat yuzasining pastki qismi piramidaning negizi hisoblanadi. Badiiy bezash san'atidagi frontal kompozitsiyalarning muhim xususiyatlaridan biri ularning yupqa yuza tarzida ijro etilishidir. Frontal kompozitsiya boshqa tur kompozitsiyalardan hajmni, masofa va kenglikni berishi bilan farqlanadi. Hajmli kompozitsiya turli ko'rish nuqtalaridan idrok qilishga mo'ljallangan uch o'lchovli shaklda bo'ladi. Asarlarning mazmuni va vazifasiga muvofiq kompozitsiyaning biror xususiyati bo'rttirilishi mumkin. Kompozitsiya o'z xususiyatlari bilan pirovard natijada badiiy bezash ishlarining yuksak badiiyligini ta'minlashga asos bo'lib xizmat qiladi. Kompozitsiyalarning garmonik yaxlitligida ranglar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, rang asosiy o'rin tutadigan mozaik panno, vitrajlarda kompozitsion garmoniyaga jiddiy qarash lozim. Shundagina asarning rang birligi estetik ta'sir etuvchi eng asosiy omillardan biri bo'ladi. Kompozitsiya qonuniyatlaridan asossiz chetlashish odatda badiiy bezash ishlari mazmunini ham, estetik mohiyatini ham pasaytiradi. Agar kompozitsiya elementlari tomonlarda bir-biriga nisbatan bir xil joylashsa, ular kompozitsion muvozanatda bo'ladi.

Kompozitsiyaning asosiy masalalaridan biri kombinatsiyadir. Kombinatsiya asosida bir va bir necha elementlarning joyini o'zgartirish orqali kompozitsiyaning yangidan-yangi ifodali variantlari tayyorlanadi. Dinamik va turg'un kompozitsiyalar ham o'z qonuniyatlariga ega. Bular o'rtasida qarama-qarshi ma'no kelib chiqishiga yo'l qo'ymaslik, ya'ni asosiy va ikkinchi darajali elementlarning mantiqiy uyg'unligiga erishish lozim. Ritm qonuniyatlarini bilish ta'sirchan kompozitsiya tuzishda ritmik ko'rinishning harakterini to'g'ri tanlashga katta yordam beradi.

XULOSA

Xalq amaliy san'ati insoniyatning har jihatdan mukammal, erkin va go'zal jamiyat sari yo'lida un ga sadoqat bilan xizmat qilib, unga hamohang tarzda o'zi ham rivoj topgan. Inson ongi, ma'naviy-badiiy didi, ehtiyojlari o'sib, turmushi faollashib borgani sari uning ma'naviy talablarini qondirishi lozim bo'lgan xalq amaliy san'ati ham, uning mazmuni, badiiy ifoda vositalari ham boyib, behisob badiiy uslublar, oqimlar, turlar maydonga kelgan va rivojlangan.

PEDAGOGIKA

Xalq amaliy san'ati ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, misgarlik, kashtachilik, gilamdo'zlik, zargarlik, zardo'zlik, kulolchilik, naqqoshlik kabi bir qancha turlarga ajraladi. Bu san'at turlarining barchasi o'zining uzoq tarixi va istiqboliga ega.

Amaliy san'at turlari o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra bir-biridan farq qilsa-da, lekin ro'zg'orda qo'llanilishiga ko'ra o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini to'ldiradi.

O'zbek xalq amaliy san'ati insoniyat madaniyatida o'ziga xos muhim o'rinni egallaydi. O'zbek xalq amaliy san'ati ustalari yaratgan yuksak san'at namunalari turli-tuman o'yma, to'qima naqshinkor buyumlar o'tmishda ham, hozir ham dunyoga mashhur bo'lib, jahonning turli shaharlaridagi amaliy san'at va etnografiya muzeylarida namoyish etilmoqda. Bularning hammasi biz- hozirgi avlodlar uchun benihoya huzurbaxsh faxr manbaidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 Qobil Qosimov. Naqqoshlik. Toshkent, "O'qituvchi" 1982 yil.
- 2 S. Bulatov. Xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent 1991 yil.
3. Raxmonali, S., Zulfiya, B., & Nodirbek, M. (2022). BADIY ASAR YARATISHDA KOMPOZITSIYANING XUSUSIYATLARI. *Research Focus*, 1(2), 284-288.
4. Sohibov, R. (2022). KOMPOZITSIYANING NAZARIY ASOSLARI. KOMPOZITSIYA HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 256-259.
5. Mamirjonovich, M. N., Jumadillayevich, S. R., & Anvarovich, M. A. (2021). The Role Of Historical Monuments In The Development Of Central Asian Architecture. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(02), 1-5.